
Поводом тридесетогодишњице Годишњака за друштвену историју The Annual for Social History's Thirtieth Anniversary

МА Катарина Беширевић, истраживач сарадник
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
besirevickatarina@gmail.com

Годишњак за друштвену историју кроз историју

Пре тачно тридесет година, 1994, објављен је први број, прва свеска научног часописа *Годишњак за друштвену историју*. Корице су биле наранџасте боје, а намера је била да сваке године буду другачије. Тако би се три свеске, колико их је објављивано годишње, спојиле у један „годишњак“. Прва илустрација коју је Милан Ристовић одабрао за насловну страну била фотографија Милета Рајковића, *Породични излет у Соко Бањи* (1908). Председник часописа био је Андреј Митровић, главни и одговорни уредник Милан Ристовић, али, поред тога, свака свеска је посебно, првих пар година, имала и свог уредника међу тадашњим докторантима.¹ Поред Митровића и Ристовића, редакцију часописа у почетку чинили су и Љубодраг Димић, Миле Бјелајац, Дубравка Стојановић, Мирослав Јовановић и Предраг Ј. Марковић.

У уводном тексту, „Скица предлога за расправљање о проучавању историје друштва“, Андреј Митровић је представио идеју из које је настао *Годишњак*, истакавши како је један од његових водећих мотива било давање простора младим историчарима да објаве своје прве научне радове и да представе своја најновија истраживања. Даљи мотив односио се на друштвену историју и на потребу за интензивнијим проучавањем ове, до тада недовољно истраживане, области у српској историографији. У тексту је наглашена и потреба за већим присуством како друштвене, тако и привредне историје, али и изучавања историје свакодневице, малог човека, маргиналних и других група, те неопходност сарадње са политикологијом, етнологијом, економијом, социологијом и другим наукама. Међу последњим циљевима оснивања овог научног часописа, Митровић је навео тежњу да се „[избегну] ограничења која проистичу из сувише

¹ Тако је уредник друге свеске 1994. био Љубодраг Димић, а треће Дубравка Стојановић; прве свеске за 1995. Миле Бјелајац, затим редом Мирослав Јовановић, Дубравка Стојановић, Милан Ристовић и Предраг Марковић. Ова пракса је напуштена 1997, а уредници свезака, поред главног и одговорног уредника, Милана Ристовића били су Дубравка Стојановић и Мирослав Јовановић.

чврстих окова научних школа“, али и „потребу остварења схватања о **целовитој историји**“, што подразумева проучавање свих друштвених слојева и група, па самим тим и појединачна.²

Осврт на уводни текст у *Годишњаку* чинио се неопходним како би био постављен одговарајући контекст за разумевање интервјуа са Миланом Ристовићем и Дубравком Стојановић који се налазе у прилогу. Милан Ристовић и Дубравка Стојановић су редовни професори на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Некадашњи шеф Катедре за општу савремену историју и тренутна шефица катедре, обоје су били докторанти Андреја Митровића, ђаци његове школе о којој су и говорили у приложеним интервјуима. Обоје су били у уредништву *Годишњака* од самог почетка.

Обављени интервјуи, настали у част обележавања тридесетогодишњице овог научног часописа, имају за циљ очување сећања на бурне почетке објављивања *Годишњака за друштвену историју*, који се поклапају са периодом економских санкција, па и политичке и друштвене кризе у Србији. Такође, приказани интервјуи осликавању и развој и наслеђе школе мишљења Андреја Митровића коју је он градио за свог живота, а која наставља да се развија и данас.

Исечак из интервјуа са Миланом Ристовићем³

Катарина Беширевић: Како сте почели да се бавите историјом?

Милан Ристовић: [...] Био сам, од јесени 1978, асистент у Институту [за савремену историју] и онда је требало одлучити шта даље. Пошто сам са професором Митровићем редовно био у контакту, наставио да слушам његова предавања, учествовао редовно на Округлом столу који је он водио, а био је и у мојој магистарском комисији... Често смо се виђали и разговарали о теми докторске дисертације и дошли смо до онога што ће бити тема мој рада, деловање нацистичке Немачке у Југоисточној Европи у годинама Другог светског рата. Али, не само немачке „ратне праксе“, са окупацијом, репресијом и злочинима према становништву, већ је требало мојим истраживањем обухватити сплет питања везаних за схватања овог простора, концепције будућности у „немачком новом поретку“, уз територијано и етничко „прекомпоновање“ европског Југоистоика, планове за привредну експлоатацију овог простора. Задатак је,

² А. Митровић, „Скица предлога за расправљање о проучавању историје друштва“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/1 (1994), 5–7.

³ Разговор са Миланом Ристовићем обављен је 9. јануара 2024. у Београду. Текст представљен овде је исечак из интервјуа који је у целини трајао око сат времена, а транскрибован је на укупно 8 страна. Одабрани исечци из интервјуа који се налазе пред читаоцем осликавају највреднија субјективна сећања Милана Ристовића на почетке *Годишњака за друштвену историју* и на круг људи око њега.

како сам у његово разрешавање све више улазио, постајао све занимљивији и, наравно, методолошки све компликованији. Предност је била да су нека ранија истраживања, укључујући и резултате Андреја Митровића везана за међуратни период била важна полазна основа мог рада. [...]

На факултет сам прешао, на позив Андреја Митровића у фебруару 1990. у време када је криза већ узимала [маха]. [...] У пролеће 1991. године, кад се отвара трагедија распада заједничке државе у кризама и ратовима одбранио сам дисертацију, а моја прва књига појавила се на Сајму књига. Сећам се неких реакција, када су посетиоци узимали у руке књигу и питали да ли „ту има нешто о овоме сада“. Тако се моја академска и педагошка каријера, као и многих мојих колега, од њених првих дана, налазила и одвијала у оном друштвеном и политичком окружењу кризне, никада окончане „транзиције“.

Не треба подсећати у кој мери су деведесете године биле време великих и трагичних ломова, време нимало погодно за такав подухват као што је било покретање новог часописа, кад су неки етаблирани постојећи историјски часописи престајали са излажењем. Када смо кренули 1993. године да размишљамо на нашој Катедри [о оснивању *Годишњака*], кроз разговор – ми смо имали већ једну јако добру основу, а то је нешто што је дуго постојало као нека врста „неформалног универзитета“, што је тај наш *Округли сто* који је функционисао био двадесет година. Потпуно отворена трибина, где смо ми, историчари млађе и најмлађе генерације били редовни чланови, али су на наше дискусије долазили сви они који су желели да учествују са других катедара, других факултета. Захваљујући професору Митровићу, ми смо били у прилици да разговарамо са изузетно занимљивим, важним и утицајним људима из европске и светске историографије, у оној нашој тесној учионици тамо на факултетском петом спрату. То је била драгоцену и добра школа која је, могу слободно да тврдим, имала изузетно позитивног ефекта на стручно и научно обликовање целе једне генерације. То је трајало делом и током деведесетих, све док је било могуће, али је око нас стварност била све неповољнија и загушљивија за било шта редовно; лавина догађаја који су нас затрпавали сваког дана лошим вестима усред опште друштвене и политичке кризе, довела је до тога да је и наш *Округли сто*, упркос његовој дугогодишњој виталности, постао још једна од „жртава“ смутних времена.

Како смо дошли до тога да покренемо *Годишњака за друштвену историју*? То је био резултат тих неких размишљања шта, како да се носимо с временом таквим какво је било. [...] Покретања часописа било је питање одговора, алтернативе. Да не претерујем, која је била друга алтернатива?! За нас млађе је, усред санкција била, поред емиграције, да продајемо шверцовани бензин или мењамо девизе на улици или радимо нешто друго са све дужег списка ратне, сиве економије – или да упркос свему, можда, тачније, баш због тога што нам

се и како догађало, покушамо да и на такав начин, по суштини утопијски, као што је нови часопис, пружимо наш, макар мали, допринос отпору злом добу.

К. Б. А како је дошло до те идеје [покретања часописа]?

М. Р. [...] [Сећам се, али не и тачног датума 1993!] окупили смо се на Факултету [у кабинету 563], оснивачка екипа, после вести да су професор Митровић и наша колегиница, његова супруга Љубинка Трговчевић, добили подршку за пројекат покретања једног часописа. Дуго и жустро смо разговарали шта треба и како да пређемо дуг и компликован бирократски пут да би се часопис уопште појавио, као и о његовој концепцији, уз стално присутно питање – чему дакле, посветити тај часопис? Политичка историја је у постојећим часописима одавно била преовлађујућа, до хипертофије [...]

Били смо сагласни, да је друштвена историја запостављена, као истраживачки изазов на који треба почети да дајемо одговоре. Иако сами нисмо имали пуно искустава са овим питањима. Ипак, то је све опет имало везе са широким схватањем изучавања прошлости. Андреја Митровића. Ако погледамо књиге видимо да је, рецимо у трилогији о историји Србије у Првом светском рату уводио и те теме. *Устаничке борбе у Србији*, је једна књига која добрим делом говори о српском друштву за време окупације. Уследиле су књиге и дисертације колега и колегиница који су били на његовом трагу. На нашој Катедри касније смо наставили да дајемо теме из друштвене историје, избегавајући искушење да то претворимо у неку теоријско-методолошку догму. [...]

У првом броју *Годишњака* Андреј Митровић је објаснио циљеве и намере часописа да није „у суштини друго до да се придружи постојећим часописима и зборницима код нас... да допринесе бар унеколико могућностима за објављивање резултата истраживања, посебно, оних остварених од младих историчара [...] тежи да [...] допринесе аналитичком грађењу целовитог схватања и виђења историје, посредством увек посебних, на истраживању заснованих обрада теоријских разматрања појединачних тема друштвене историје.“

Можда је и шароликост наших тадашњих интересовања и искустава утицала да појам „друштвена историја“ буде од почетка схваћен у нашем кругу широко. Шта је историја, да парафразирам професора Митровића него „прошла стварност“ са свим оним процесима и појавама везаним за људски живот и делатност у одређеним временима, историјским околностима? Тако је наше полазиште било далеко од догматског постављања оштрих „граничних линија“ између историографских области.

Разговарали смо о томе како да се наша публикација зове. Некако смо дошли до имена *Годишњак за друштвену историју*, али се не сећам ко је био „кум“, мада је највероватније да смо сви на том састанку били његови кумови. Име је помало на крају испало [необично], зато што обично „годишњак“ излази једном

годишње, али добро, некако смо дошли до те идеје и задржали је. Ја сам преузео на себе задатак да то наше „чедо“ добије и лик, дизајнерски. Са својим старим другом, дизајнером, некадашњим припадником групе Нови квадрат, Николом Костандиновићем – после неколико његових решења, изабрали смо ово, које је остало визуелни идентитет часописа до данас. Ја сам практично за све бројеве бирао илустрације, што настављам да радим до данас.

Од почетка намера је била да то буде часопис отворен за сарадњу пре свега за историчаре млађих генерација, али и оне који се баве сродним наукама, укључујући прве научне и стране радове. Професор Митровић је имао једну племениту идеју, коју није била лако реализовати, показало се да није била баш практична, да сваки број уређује друга екипа. [...] Тај експеримент је кратко трајао, тако да смо дошли до онога што је до данас, мање-више иста пракса код свих часописа. [...] Били смо од почетка отворени за све оно што је могло да уђе у тај оквир, а што је стизало од старијих колега. И у тим временима санкција, јако лошим временима, добијали смо прилоге од неких од угледних европских историчара. [...]

Ако погледамо, време покретања нашег *Годишњака* он је као нека врста утопијског пројекта, оно се укрштало са тим јако лошим трендом који је постојао и бивао све јачи: бавити се историјом кроз митологизацију свега и свачега. Али оно што је важно, било је да смо полако пре стварали него освајали неки свој простор, и да је тако настајала и та наша аутономност. Без обзира, наравно, на неизвесну судбину сваког броја, то је била једна чињеница. *Годишњак* је делио судбину свега онога што се дешавало овде. [...] Био је и „жртва“ неких драматичних догађаја, када је после упада у штампарију демонстраната, листове већ сложеног броја колега Мирослав Јовановић скупљао по Студентском парку, па смо затим изнова састављали број. [...]

Касније је требало дати неку врсту институционалне основе, па смо покренули наше Удружење за друштвену историју 1998, које се од тада појављује као издавач часописа [...] Кад се сетимо те иницијалне екипе, треба се сетити свих оних који су радили на обликовању часописа, неки дуже, неки краће времена, поред нас који смо и даље у редакцији од првог дана... Ту је био колега Мирослав Јовановић, који нас је изненада напустио пре десет година, вредан и агилан сарадник у свему што само заједно радили. Професор Митровић је већ био човек који је оставио за собом велико наслеђе и задатак да наставимо на свој начин оно што је поставио као правац изучавања опште савремене историје. Он се, настављајући да прати *Годишњак*, због здравствених разлога и одласка у пензију, полако повлачио препуштајући бригу нама. Верна и вредна чланица редакције била је професорка Љубинка Трговчевић, све до њеног превременог одласка са животне сцене. Састав редакције се мењао, списак сарадника постајао је временом све дужи. Када погледамо статистику објављену у овом броју,

видимо да је она изузетно занимљива и да показује да је за тридесет година излажења, добрим делом наша почетна замисao о профилу часописа, упркос свему, остала итекако остварена, видљива и оправдана. Значајан је број страних сарадника, и прилога на страним (у главном, енглеском језику) од оних из суседних или других европских држава, па до оних из Јапана. На другој страни су они аутори који су на страницама *Годишњака* на његових почецима објавили своје прве текстове, а данас иза себе имају важне историографске радове. С те стране, можемо бити задовољни. Имали смо и имамо сараднике из различитих области друштвених и хуманистичких наука, из антропологије, етнологије, историје уметности, социологије, политологије. [...]

Да ли се може одавде, дакле, после 30 година рећи да је све било добро и квалитетно? И ми смо кроз *Годишњак* свашта научили. Као уредници прошли смо кроз важну школу и учили како се ради са различитим текстовима који су до нас стизали, од оних угледних и искусних историчара, до оних почетничких, како се уређује часопис. Многи од сарадника „првог дана“ остали су до данас верни *Годишњаку*. С друге стране, можемо бити веома задовољни што је часопис један од ретких који је у континуитету излазио упркос свему, тридесет година. [...]

Уредничка независност је била привилегија, а с друге стране, опет, та практична страна је било нешто што је правило проблеме. Треба рећи, да је сваки број представљао изазов за његов опстанак и да је било исувише препрека, посебно оних око финансирања часописа, које су нас стављале пред дилему да ли и како даље излазити. Ипак, надамо се да су такве дилеме иза нас.

Када размишљам о тој 1993. години, када смо покретали нашу часописну утопију, исте године, на сличан начин био сам укључен (и остао до данашњег дана!) у још један одговор на оловно сиво време. Исте године са малом групом пријатеља, покренули смо издавачу кућу *Геопоетика*. Као још један, по преовлађујућем мишљењу, тада, неодговарајући одговор на насилно, хаотично време. [...]

С друга стране, *Годишњак* је практично постао део наших живота. Он је добио једну занимљиву рецепцију свуда. Он се чита у разним европским земљама. Мислим да смо нашли неко своје место. Да нисмо искакали из неких научних оквира у временима када је то био јако лако. Да ли смо правили компромисе? Мислим да нисмо чак ни то нешто много радили. Наравно, то је субјективно мишљење. У сваком случају, сада то више није мало дете, сада је то тридесетогодишњак, и сад шта ће с њим даље бити, остаје да се види. [...]

Ми смо ту, да се трудимо да наставимо, да ширимо оквире истраживања савремене историје. Не само политичке историје, која се не може никако мимоићи, већ тај општи велики оквир друштвене историје кроз теме докторских дисертација, магистарских и мастер тема, дипломских радова, и тако даље. [...]

Дакле, то јесте једна добра школа, која се развија и не би требало да бринемо за судбину *Годишњака* кад најмлађа генерација уредника и сарадника буде преузела бригу за његов даљи живот. Али вреди се наравно опет сетити, не смемо заборавити, уложеног труда и знања и воље и стрпљења свих који су били део овог нашег, заједничког подухвата, у који је свако од нас остављао барем по који каменчић у мозаику, да даље буде што већи и што шаренији.

Београд, 9. јануар 2024.

Исечак из интервјуа са Дубравком Стојановић⁴

Катарина Беширевић: [...] Можда пре него што кренемо на тему *Годишњака*, [једно питање] као својеврстан увод: како је изгледао Ваш рад, у време санкција у Београду и Србији?

Дубравка Стојановић: Андреј Митровић је [...] покренуо *Округли сто*, и то је радио по угледу на немачке универзитете, на којима се школовао. То је стварно било фантастично. Било је уторком од, чини ми се б поподне, а ми смо заиста остајали до поноћи, до два у јутру. То су биле бесконачне дискусије. Ту су се окупљали сви његови ђаци, плус је то, наравно, било отворено за сваког ко је желео да дође. Идеја је била да сви који су радили своје магистарске и докторске тезе ту износе своје, данас бисмо рекли, пројекте, и да онда сви учестују у дискусији о томе, али је он доводио и госте са стране, онда је нама задавао задатке да прочитамо неке књиге. Он је много путовао и у време санкција. Приватно је путовао, и куповао је књиге и доносио их, и онда је нама задавао да их прочитамо. У ствари, нису то било какве књиге, то су књиге које су отварале нове правце методолошке; рецимо, историја и сећање које се тек тада отвара, и тек тада излазе *Места сећања* Пјера Нора. Тако да, на тај начин би он донео нешто ново, или историју свакодневног живота, што је исто тада било ново, и нама давао. Задуживао би некога да то прочита и да свима то пренесе; или свако ко је ишао на неки пут (јер је то било баш ретко) имао је задатак да исприча које књиге је читао; или ако је ишао на неку конференцију да о томе говори. И на тај начин, пре интернета, и у време потпуне изолације смо ми, захваљујући Андрију Митровићу, одржавали ипак стални контакт бар са токовима у науци, ако не и конкретним људима. Е сад, он је заиста имао један огроман угледу у иностранству, и ту исто треба обавезно рећи да је било предивних колега које

⁴ Интервју са Дубравком Стојановић обављен је 11. децембра 2023. у Београду. Текст представљен овде је исечак из интервјуа који је у целини трајао преко сат времена, а транскрибован је на укупно 12 страна. Верујемо да је овим исечком приказана суштина самог интервјуа и најдрагоценија сећања Дубравке Стојановић на оснивање научног часописа *Годишњак за друштвену историју*, као и на Андреја Митровића и на његово деловање и научни рад.

су рекле да их не интересују санкције и да ће их они кршити. Ту пре свега мислим на професора Карла Казера и на његов круг доктораната на Универзитету у Грацу на Катедри за југоисточну Европу. Ми смо имали неке заједничке пројекте у времену без санкција, и онда када су почеле санкције, и кад би то значило прекид тих пројеката, он је рекао да то њега уопште не интересује и ми смо наставили да радимо. [...] Дакле, рецимо било је таквих људи, у њих спада и велики пријатељ Андреја Митровића, Јирген Кока, који је био, и сигурно је и даље један од највећих светских имена. Он је био и председник Светског удружења историчара. Он је исто рекао да њега санкције уопште не интересују, и успевао је чак да нам даје неке стипендије или да одемо на неку летњу школу и да онда добијемо могућност да одемо у књижаре или у библиотеке, и да фотокопирамо то, колико се могло. Тако да, ево, стварно је било таквих људи који су свесно газили санкције или су долазили овде и онда су нама на *Округлим столовима* о томе говорили. [...]

У таквим околностима [санкција] Андреј Митровић и Љубинка Трговчевић, његова жена, успевају да добију један од првих пројеката тек отвореног Фонда за отворено друштво. [...] И то је стварно било невероватно. Ја се не сећам шта је све било у том пројекту, али оно што знам то је да је обезбедио за нас троје из те генерације која је тада била на докторату, за Предрага Марковића, Мирослава Јовановић и мене, месец дана у иностранству. А то су санкције дакле... И он је то урадио према нашим темама, и требало је Мирослав да оде у Лондон, да би радио неку руску имиграцију, Пеђа у Берлин и ја у Париз, у архив, али пре свега због литературе, јер ми немамо ниједну књигу овде! Ми немамо ништа! Мени је требала теорија демократије, историја демократије, уопште како се ради историја идеја – нема ничега! И ми добијамо тих месец дана. То је стварно било онако невероватно потпуно. И одлазимо у децембру 1993. године, значи у време најлуђе хиперинфлације, потпуног очајања, одлазимо на та наша путовања. [...] Ја сам захваљујући тих месец дана, да сам цео дан радила, ујутру у архив спољних послова да видим те извештаје из Београда, а онда остатак дана до 10 увече у библиотеци у Центру Помпиду где сам (јер то је било време фотокопирања) фотокопирала, фотокопирала, те књиге преписивала. Ужас, ужас, ужас. онако гладно куповала колико сам могла тад те књиге. [...]

К. Б. С тим истим пројектом је онда дошао и *Годишњак*. Како изгледа покретање једног научног часописа 1993/4. године у Србији?

Д. С. Сећам се тога врло добро кад су нас Андреј и Љубинка сазвали и рекли: „Ми смо добили пројекат.“ Дакле, у том тренутку ми не знамо шта је пројекат. Ми смо још деца самоуправног социјализма, нико од нас није тражио неки новац, ми не знамо како се конкурише. Ја дан-данас не знам како су они то добили уопште. Ето, жао ми је, никад их то нисмо питали док су били са

нама. Ми смо отприлике рекли: „Шта је то пројекат? Како...?“ И каже Андреј: „Ето, ја имам идеју да покренем први приватни часопис и да он буде посвећен друштвеној историји.“ Ми одушевљени потпуно, али нико не зна ништа о томе, ни како се покреће часопис, ни како то уопште функционише и тако даље. И Андреј ту изложи своју идеју да то буде налик на неке старе часописе као „годишњак“, и да буду три броја који у ствари чине један годишњи број, то је некако била његова идеја. Чак је била идеја да се они на крају и увежу физички па да то буде „годишњак“ за ту годину. Сад нешто што је врло дирљиво и врло специфично везано за Андреја, то је само он на целом свету могао тако нешто да одлучи – да сваки број уреди други студент. Ми смо тада почетници, тек смо магистрирали, ми не знамо ништа, ми не знамо шта је часопис, како се ради у часопису, апсолутно немамо никаква искуства. [...] И ту креће нека прилична агонија нашег сналажења кроз све те документе, и сећам се да је ту било доста перипетија око те пријаве часописа министарству. Сад, пријављујеш приватни часопис који покреће десетак чини ми се оснивача, то су биле све колеге са Факултета, института, из тог Андрејевог круга. Дакле, то је стварно било и екстравагантно и сензационално за то време, и ми смо се бавили том организацијом, како, где се оснива часопис, где се пријављује часопис, ми тад све учимо.

И дели Андреј ко ће који број уредити, и то се лепо види из тих импресума како смо се ми ту смењивали. Ево, и данас се дивим откуд му храброст да то неким тек завршеним магистрантима додели да уреде по један броји. Био је он главни уредник, била је редакција, али уредник броја је увек био други. И то је стварно било невероватно. То јесте био пројекат Сороша, али то је било, у ствари, врло мало новца, и вероватно они и кад су писали пројекат, ни сами Љубинка и Андреј нису знали шта све треба. Тако да, ту није било новца ни за превод разумеа, ни за коректуру, ни за читав низ тих ствари које су неопходне да би све било уредно и онако као што треба, тако да смо опет ми међусобно делили све; па сад, један ради коректуру, други ради фусноте, трећи преводи разумеа, тако да би било врло забавно данас видети све словне грешке, и све грешке у преводима тих разумеа. То смо сами радили пре *Google Translate*-а и пре било какве машинске или било какве друге помоћи. Тако да је то стварно било као у некој полуилегалној радионици. Али, ево, и види се у крајњој линији према тим бројевима да су они релативно брзо, односно одмах од самог почетка су биле подељене и рубрике, и знали смо за УДК бројеве, носили, враћали, и све је то је функционисало.

Једино што није функционисало је – тема! *Годишњак за друштвену историју*, и све смо ми то урадили и онда кажемо: „Али ми немамо ниједан рад из друштвене историје.“ И тада се заиста нико није бавио ничим ни близу те теме. То је сад опет та Андрејева невероватна нека стратегија где он покреће часопис једном уском темом – не уском, то је огромна тема, наравно, и у себе усваја

све могуће историјске методологије – али он покреће часопис, а да ми немамо никог ко се тиме бави ни близу. Али у ствари тиме поставља стратешки циљ да се кроз тај часопис окупљају људи, мотивише да се те теме покрећу, и да то буде почетак бављења том темом у Србији. [...]

Стварно је био огроман ентузијазам, и посебно тих првих година кад смо ми све тек откривали и учили. Онда су биле неке идеје да имамо тематске бројеве, па је било неколико тематских бројева, па смо онда те идеје напуштали... Али рецимо, као врло важне тренутке памтим тренутке када су колеге са средњег века почеле да нам шаљу своје радове, и то је била велика победа. Не победа у неком сукобу, него велика научна победа да је часопис прихваћен и да су ту почели да објављују онда и колеге из свих института, и колеге које се баве средњим веком. [...]

И онда је следећа ствар била [...] оснивање Удружења за друштвену историју [1998]. [...] Не знам тачно шта су била наша очекивања, али знам да је то јако добро прорадило већ после 5. октобра јер су тада укинута санкције, тада су се појавиле стране фондације, и ми смо успели захваљујући и том удружењу да направимо неколико важних ствари. А најважнија ствар је, наравно, Удружење наставника историје које смо направили као подружницу овог Удружења за друштвену историју. И то је проистекло из неких наших искустава током деведесетих, јер смо ми покренули семинаре за наставнике, полулегално, непријављено код министарства. Држали смо их где смо стигли, од Петнице до неких хотела. И у разговору са наставницима смо сазнали да, заправо, постојеће Удружење историчара, које подразумева и наставнике, не функционише и не ради ништа, да они немају никакве семинаре где би научили неке новије методе, да само постоји један семинар који организује министарство. [...]

К. Б. Прошле смо кроз деведесете и најбитнију историју која нас је довела до овде где смо сад. Хтела сам последње питање заправо да буде и због саме конференције:⁵ која су то најважнија наслеђа Андреја Митровића? [...]

Д. С. [...] Пре свега су то научни, методолошки правци које је он покренуо. Он је стварно био невероватно инвентиван, и покренуо је све оно што ћемо видети на овој конференцији. Сам се бавио и ратовима, Првим и Другим светским ратом, пре свега на немачкој и аустријској грађи, страним банкама, историјском у књижевности, историјском у сликарству, методологијом, устаничким борбама у Србији... [...] То је једно тематско богатство које је онда охрабрило и све те генерације, све до вас,⁶ да ту нема више да ви изаберете тему и доживотно се њоме бавите. Нема тога код Андреја Митровића. Ти стално мораш да мењаш

⁵ У питању је конференција *Наслеђе Андреја Митровића* која је одржана 15. и 16. децембра 2023. на Филозофском факултету у Београду.

⁶ Овде, као и даље у тексту се мисли на докторанте на Катедри за општу савремену историју.

тему којом се бавиш, и стално да учиш испочетка, и стално да освајаш нове територије и да их доносиш у нашу науку. То нам је посао. Или да дајеш систематски даље докторантима теме које су, или што се тиче извора сазнања, или тематског круга, теоријског круга потпуно нови пробоји; ми не пробијамо стално на истом неком правцу, него стално на другом. Тај тематско-методолошки је један правац. Други правац је однос према студентима, то је нешто што смо ми сами имали срећу да искусимо и што смо недовољно пренели на наше студенте, јер пре свега нико није имао снагу коју је он имао да сваког уторка седимо од шест до ситних јутарњих сати и да о томе расправљамо. Па да он и његова жена Љубинка Трговчевић праве журке где ми сви седимо на тим журкама до 6 ујутру и да се ту воде расправе. Да ми сви стално идемо на излете и да водимо његове пријатеље и колеге из иностранства на те излете. [...] И на крају те институције које је он основао и које смо, ево, захваљујући сада и свима вама их одржавамо, и *Годишњак*, не више толико Удружење, али ево, наставничко удружење има свој брилијантан живот, фантастичне пројекте са Еуроклијом [Euroclio], велико европско присуство. И ето, имао је између осталог и ту слободу, која је увек њега красила, да то препусти онда новим, млађима, људима за које процени да ће неку ствар носити. То је исто била његова величина – он је ствари оснивао, али их није држао, него их је давао онима који су му се учинили способним да то воде, и то су све биле добре процене. Ето то је све и даље живо захваљујући сад вама.

Београд, 11. децембар 2023.